

STUDIE

České tištěné *Bible* 1488–1715 v kontextu domácí knižní kultury*

Petr Voit

Českým tištěným *Biblí*m byla trvale věnována pozornost převážně jen z hlediska teologie, překladu a jazykové kultury (KYAS 1997). Skutečnosti zakotvené mimo text na vydavatelském pozadí a v typografické i výtvarné anatomii se zkoumaly naopak minimálně a vždy jen statickým pohledem knihopisným (BOHATCOVÁ 1970–1971), takže staletému pohybu *Biblí* v domácí knižní kultuře pořád zůstáváme hodně dlužni.

Netřeba zdůrazňovat, že tištěné vydání *Bible* představovalo vždy prvek edičního programu, jemuž musela být věnována vyšší pozornost už ve fázi předvýrobní, pak při volbě tiskového písma a grafického obrazu dvojstrany a nakonec i dekoru spolu s ilustračním cyklem. Všude osvědčenou cestu ekonomizující náročný nakladatelsko-typografický proces tvořily přetisky. U nás kritérium volného přetisku splňuje 80 % všech českých biblických edicí, jejichž typografická tvář se s ohledem na čtenářský komfort téměř v každém vydání zdokonalovala (SCHMITZ 1999: 292–300). Aby byly vynaložené finanční náklady zhodnoceny rychleji, od textové i grafické roviny tištěných biblických kompletů se odvíjely — tentokrát cestou přesného přetisku — samostatné edice *Žaltářů*, *Nových zákonů* a v jednom případě *Starého zákona*. Žánru obrazové *Bible* se tuzemská grafická scéna však dokázala chopit až v osmdesátých a devadesátých letech 18. století. Do té doby bylo dětské i dospělé publikum odkázáno na augšpurské nebo frankfurtské výrobky.

* Tato stat vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P 12 Historie v interdisciplinární perspektivě (podprogram Společnost, kultura a komunikace v českých dějinách). Pasáž týkající se *Bible benátské* byla přednesena na konferenci *Česká bible. Kulturní, ideový a politický fenomén v proměnách staletí*, která se uskutečnila v Praze 25. a 26. dubna 2013.

Každá biblická edice obohatila knižní trh určitými aspiracemi a vítané čerila konkurenční řemeslnické vztahy. Tištěnou *Bibli* můžeme proto bez zaváhání považovat za jedno z měřítek výkonnosti tiskařského řemesla a za ukazatel absorpce knižního trhu. Dobře nám to dokazuje statistická obhlídka (byť územně rozlehlejšího) německého terénu, na němž vyšlo během 16. století více než 190 jazykově německých vydání, zatímco v Čechách českých jen devět. Uvádí se, že wittemberské tiskárny vypravily mezi léty 1546–1626 sedmdesát pět vydání *Lutherovy bible* o souhrnném nákladu 200 000 exemplářů, které směřovaly arci také k zahraničním čtenářům (VOLZ 1978: 193–194). Na rozdíl od Německa, kde se výrobě *Bibli* věnovalo asi 90 tiskáren, byly v tuzemsku postupně angažovány jen čtyři. Navíc německé i jiné západní země zpřístupnily tiskem nejprve *Bible* latinské a až po nich národnějazyčné překlady. U nás obdobné ediční koncepci bránil pohusitský sentiment početně převažujících a pragmaticky uvažujících utrakvistických tiskařů. Potřeba latinského textu se proto sytila dovozem, jemuž nikdo v Čechách nehodlal konkurovat. První domácí latinská edice přichází až roku 1756 a německá ještě později (1781).

Nutno však polemicky zdůraznit, že novozákonní nebo biblické edice by neměly být klasifikovány dle věroučné příslušnosti vydavatelů, jak se to v naší novodobé literatuře děje. Vedle příznaku *bratrský Nový zákon* se užívá rovněž označení *Bible utrakvistická, reformační a římskokatolická*.¹ Tato adjektiva byla povýšena na úroveň odborného termínu, ale v okamžiku, kdy materii přestaneme sledovat pouze teologicky a začneme ji vnímat jako knižní zboží, všechny nálepky působí zjednodušeně i tendenčně a leckde hloubí zbytečné příkopy. Trochu nám to připomíná někdejší strukturalistické snahy pojmově oddělit plodný „národní“ humanismus od společensky sterilního humanismu „latinizujícího“, ačkoli v jiných národních literaturách žádná národovecká potřeba oba proudy oddělovat nenastala.

Je všeobecně známo, že všechny tištěné biblické texty vyjma kralické *Šestidílkky* vycházely z Jeronýmovy latinské předlohy, ale mlčky se pomíjí, jak usilovně přesnost *Vulgáty* hájil před mladšími spornými překlady z původních jazyků *Nový zákon* 1525 (КНИГОПИС 17 097: fol. a5^v) a jak *Nový zákon* 1518 (КНИГОПИС 17 096: fol. a4^v) předmlouvou pamatoval na utrakvistické čtenáře.² Přitom obě edice, Štyrsova i Klauďánova, se vytrvale označují za *bratrské*. Stejně tak u *Bibli* s výjimkou kralické *Šestidílkky* nemáme pro „utrakvistický“ příznak jinou indicii než konfesijní příslušnost vydavatelů či tiskařů, kteří však — jak ukážeme níže — ve jménu prosperity dokázali kooperovat s ka-

1 Viz BOHATCOVÁ 1994, kde se adjektiva užívají ještě ve významu vydavatelském, zatímco táž autorka následně adjektiva striktně chápe ve významu konfesijním ve stati otištěné u příležitosti faksimilované edice *Kralické bible* (EADDEM 1995: 9n).

2 Zde i v dalších citacích pramenů jsou širší bibliografické položky z úsporných důvodů nahrazeny odkazem na standardní bibliografii.

tolickými Benátkami nebo protestantským Norimberkem a Wittemberkem, nemluvě o skutečnosti, že za takzvanou první *Melantrišku* výlučně zodpovídal katolík Netolický.

Nazírána hlediskem nakladatelské a tiskařské ekonomiky se každodennost knižní kultury dnes nejeví vůbec schematicky. Už před časem bylo poukázáno na konfesijní ohebnost kancionálů, které reflektovaly masově oblíbené písně bez ohledu na věroučný charakter (HORYNA 2011: 12). Řemeslem diktovaná flexibilita odsouvala privátní náboženské postoje do pozadí, a tak rovněž předbělohorští vydavatelé biblických textů museli v zájmu zachování živnosti strategicky pamatovat na nejširší publikum (dokonce i ve slovanské cizině). Neváhali k tomu užít prostředků jazykových či výtvarných, aby byl při distribuci vedle utrakvisty uspokojen také katolík a Jednota bratrská. Naopak nechtěnou vrstevnatost rozkrývá knihovědná analýza koneckonců i u *Bible svatováclavské*, která v odborné literatuře získala pochopitelný příznak *římsko-katolická*. Text přitom provázejí jednak nové mědiryty ovlivněné *Luterskými bibliemi* z Německa a jednak původní Melantrichovy dřevořezy, jejichž skromnou erotičnost jezuitský *Index Bohemicorum librorum* žádal roku 1770 na dvou místech kastigovat (KNIHOPIŠ 4 298: pag. 23).

Domácí prvotina zvaná *Bible pražská* z roku 1488 se ocitá v těsném závěsu za tištěným překladem německým (poprvé 1466), italským (1471) a hebrejským (1488 [GW 4 323; SOUPIS 13]). Obvykle ji dnes doprovázíme hrdým konstatováním, že jde o nejstarší tištěný překlad *Vulgáty* do národního jazyka na slovanské půdě. Toto prvenství nesmíme zlehčovat, ale položíme-li si otázku, zda soudobá literární nebo učenecká obec v zahraničí tuto aktivitu zaznamenala, na místě bude spíše postoj rezervovaný. Snaha pražských biblistů, anonymního výrobce a tří vydavatelů³ však vyhovovaly umdlévajícímu kališnictví, které navázalo na husitskou tradici zpřístupňovat biblickou zvěst „řečí obecnou“. Proto také nikoho v Praze ani nenapadlo prodělečně reeditovat latinské biblické slovníky, mamotrekty nebo konkordance, jež si hrstka univerzitních mistrů, predikantů, konventuálů či vyšších úředníků dokázala až po přelomu 18. a 19. století opatřovat dovozem ze zahraničí.

Hodnota *Bible pražské* tkví v mechanické reprodukci dosud jen rukopisně či orálně šířeného textu. České řemeslo roku 1488 poprvé ukázalo, že je schopno velkých činů. Knihtisk tu naznačil své dalekosáhlé možnosti v laicizaci Božího zákona, ale čtenářům nedokázal zprostředkovat ještě ilustraci, i když Tiskař Bible pražské se jako výrobce obrazové knihy předešle už osvědčil (*Ezopovy bajky* 1488). Závažnějším problémem se však jeví jednoduchá typografie, která byla vlastní všem jazykově českým inkunábulím. Tiskárna vy-

3 Kramář Severin, Jan Pytlík ze Zvoleněvsí a Jan Bílý od Čápů (blíže viz VOIT 2013a).

bavená jen jedním písmovým stupněm bastardy sázela text i nadpisy týmiž literami a ani u *Bible* nenašla důvod k prolomení řemeslné nenáročnosti. Knih-tisk svědomitou reprodukcí psané předlohy biblický text pouze stabilizoval a zacílil i do sociálních sfér, v nichž se *Bible* tradovala doposud jen rukopisně nebo poslechem. Přitom však nevyužil toho, co cizina už dávno ocenila jako přednost nového řemesla, totiž unifikací grafických prostředků směřovat k vizualizaci textu. Málo zběhlý čtenář tak i v první české tištěné *Bibli* postrádal dostatek graficky recepčních prostředků, aby byl veden k návyku každodenní tiché četby.

Krátká doba, která od sebe dělila vydání *Bible pražské* 1488 a *Bible kutnohorské* 1489 (GW 4 324; SOUPIS 35–36 [viz BIBLIA SLAVICA 1989]), vytvářela už sama o sobě konkurenční vztah, ale ještě vydatnějším nástrojem k posílení prestiže Martina z Tišnova se staly ilustrace. Soudobý měšťanský čtenář, který zatím nevyhledával jiné knihy než jazykově české, měl tak v kutnohorském vydání poprvé možnost konfrontovat textovou složku s výtvarnou transpozicí biblického děje. Pro gramotné nižší a střední vrstvy měšťanské společnosti musela být kutnohorská edice malým zázrakem a zároveň cestou, podle níž byl budován niterný vztah k výtvarnému projevu. Nic přitom soudobému vnímateli nevadilo, že obrazový cyklus těží z ilustrací *Norimberské bible* 1483 (GW 4 303 [viz VOBR 2010: 30]) a že jeho umělecké aspirace jsou nižší než nápodoby, které dle téže Kobergerovy předlohy nechal pořídit do *Štrasburské bible* 1485 tiskař Johann Grüninger (GW 4 304 [viz SCHMIDT 1977: 86–87]). Umělecká úroveň kutnohorského cyklu je ve srovnání s Kobergerem, Grüningerem i ostatními ilustrovanými *Biblemi* zahraničního původu vskutku nevalná, poněvadž za ní s nejvyšší pravděpodobností stál domácí výrobce hracích karet nebo cukrářských či perníkových forem. Do *Bible kutnohorské* se tak vedle obtíží s financováním a vlastní výrobou promítá rovněž nezralost grafického umění, která tuzemské objednavatele dalších potřebných ilustračních pásem odesílala ke školeným ateliérům v Norimberku a Štrasburku.

Jakkoli byla pramalá estetická úroveň kutnohorského cyklu dodatečně povyšována žádaným kolorováním, skupina vydavatelů, která si roku 1506 vytkla za cíl připravit další biblickou edici, svěpomocnou cestou Martina z Tišnova již nešla a výrobu zadala do Benátek. Edice je proto tradičně nazývána *Bible benátská* (KNIHOPIŠ 1 097). Starší badatelé nutnost kooperace vysvětlovali řemeslnou neschopností pražských dílen dostat tak významnému počínu. Je sice pravda, že Tiskař Pražské bible se po roce 1500 už do žádné náročnější produkce nepouštěl, ale to neznamená, že přestal fungovat anebo benátskou zakázku ignoroval. Zahraniční vydání totiž nebylo myslitelné bez jeho maticí, z nichž se zřejmě až v Itálii odlévalo nové tiskové písmo. Důvody pro zahraniční volbu neposkytlo tedy řemeslo samotné jako spíše jeho estetický projev. Typografickou prognózu dalšího vývoje biblických edicí naznačovala totiž už podoba *Nového zákona* 1497/1498 (GW[M] 45 682; SOUPIS 25). Oproti

staršímu, plzeňskému vydání byl sice ilustrován, ale úroveň sazby a umělecké ztvárnění obrazové složky nijak významně nad *Bibli kutnohorskou* nepokročily. Z ní byl v Benátkách akceptován jen text, rozšířený o *Čtvrtou knihu Ezdrášovu*.

Trojice staroměstských utrakvistických bibliofilů se neobrátila do Bamberku, Lipska, Vídne ani Norimberku, ačkoli v těchto centrech už po desetiletí vycházely latinské misály pro olomouckou a pražskou diecézi a ačkoli právě Norimberk poskytl plzeňskému tiskaři Mikuláši Bakalářovi roku 1506 možnost spolupráce na profánnějších edicích. Staroměstští patricijové oslovili Petra Liechtensteina (zemř. 1585), benátského tiskaře německého původu (NORTON 1958: 139). Jeho firma mohla spojený finanční kapitál pražských nakladatelů prezentovat okázaleji než německé dílny počátku 16. století a přitom se i těšit, jak konkurentům přebere budoucí zakázky z Čech a Moravy. Snad tu můžeme uvažovat o intervenci italských biskupů, kteří utrakvistům v Praze a v jiných českých městech světili kněžský dorost. Biskup Augustin (zemř. 1493) z Benátské republiky přímo pocházel a jeho nástupce Filip de Nova Villa zemřel poté, co Liechtenstein dokončil *Bibli benátskou* a chystal se odevzdat novou zakázku *Pražského misálu* (1507). Nakladatelé nechali za sebe v *Benátské bibli* promluvit signety morfologicky shodné s Liechtensteinovou tiskařskou značkou.⁴ Dnes však už nevíme, zda šlo o náhodu, nebo o projev vděčnosti.

Aby volba výrobní lokality nevedla k Pyrrhovu vítězství a většinově utrakvistické publikum nejevilo averzi k papeženské a světskostí příliš prodchnuté Itálii, pražští nakladatelé se snažili veřejné mínění všemi silami ovlivnit. Tehdy zvolená strategie splnila svůj účel, ale časem se na ni pochopitelně zapomělo. Čtenářská předmluva arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna k druhému dílu *Bible svatováclavské (NZ)* ukazuje, že samotné místo vydání stačilo k tomu, aby byl celý nakladatelský projekt později chápán jako výraz aktivit katolických kruhů.⁵

Schizofrenní pocit, který u části českého publika mohly Benátky v době vydání vyvolávat, nezklidňoval pouze obrázek papeže v apokalyptickém pekle, jak s oblibou vzpomíná starší literatura (TOBOLKA 1930: 87). Trojice pražských finančníků raději hned na titulní stranu prosadila lakonický titul *Bibli česká*. Bylo to poprvé. Zdaleka však nešlo o pouhé zdůraznění jazyka textu, ale v duchu Všehrdova reformačně humanistického požadavku — totiž obohacovat domácí literaturu užitečnými překlady z patristiky — se sledoval celospolečenský rozměr obecného dobrého. V Benátkách zvolený název byl pak pietně přenášen až do 20. století. Vedle toho nesmí uniknout, že pražští finančníci Liechtensteinově tiskárně nepovolili antikvu, přestože v Itálii byla běžným

4 KNIHOPIŠ 1 097: fol. [*]r^v (signety Jana Hlavy, Václava Sovy z Liboslavi a Buriana Lazara) a EDIT16 CNCE 13 461 (signet Petera Liechtensteina).

5 KNIHOPIŠ 1 111: fol. [*]r^v: „katolické české Bibli aneb žádné nebylo, aneb velmi zřídka, totiž ta, která již dávno v Benátkách vydána byla“.

tiskovým písmem. Šance prosadit ji díky spolupráci s humanisticky orientovanou cizí tiskárnou také u nás, a hned jako písmo kardinálně důležitého českého textu, musela vyjít naprázdno, neboť benátská mise si nepřála žádný kulturní zvrát, nýbrž obchodní úspěch. Ten závisel na respektování domácího tradicionalismu mnohem více, než si mohl ve Frankfurtu u několik desetiletí později dovolit Sigmund Feyerabend, když roku 1560 vysázel Lutherův překlad *Bible* frakturou a vítězně skoncoval s konzervativní závislostí německého publika na šwabachu (VD16 B 2 747). U nás podobné novotářství prošlo bez odezvy ještě v době mnohem mladší, a to během let 1773–1782, kdy byl německý text epochálních *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler* vysázen bezprecedentně a provokativně antikvou (КНИГОПС 6 963).

Finančníci nejenže odmítli antikvu, ale nevstoupili ani na dosud tenký led šwabachové sazby, která se u nás teprve zaváděla. Raději si přivezli pražskou bastardu. Ta benátský produkt dostatečně legitimizovala před tuzemským měšťanským publikem, které u tak závažného edičního počínu ještě nebylo s to opustit tradiční skriptografickou morfologii a recipovat jiný názor než ten, který se osvědčil během 15. století, ač všude jinde už spěšně odumíral. Přestože Liechtenstein podivuhodný zákaznický požadavek na textovou bastardu bezezbytku akceptoval, přece jen se mu podařilo letitý český úzus (sázet text jen jedním písmovým stupněm) poprvé zbourat. Všechna záhlaví a explicit totiž vyznačil rotundou italského typu. Tento přístup k sazbě, který opticky zohledňoval techniku tichého čtení, v tuzemsku ihned přijal Pavel Olivetský a po něm postupně i další tiskaři (VOIT 2012). Rozvrh sazby *Bible benátské*, nadpisy, písmenné marginálie pro naznačení odstavců i textové marginálie — to vše bohatě postoupilo nad praxi obou starších českých předchůdkyň. Grafický obraz se plně podřídil benátské předloze, jíž byla latinská *Bible* (GW 4 280) tištěná 1498 Simonem Bevilacquaou (zemř. asi 1518).⁶ Novátorsky přibýly nad každou kapitolou obsahové sumarie a naopak vymizely iniciály. Ty zřejmě představovaly problém, neboť benátské konturové verzály se k bastardě nehodily a výroba nových, morfologicky přílehavějších písmen asi nepadala v úvahu. Zakázka tak zlevnila a dodatečně vstupy briefmalerů ji mohly vítaně připodobnit rukopisným a inkunábulovým kodexům.

Přestože se Liechtensteinova dílna specializovala na liturgickou literaturu, žádnou *Bibli* do příchodu benátské mise nevrobila. Pražští zadavatelé, snažící se v mezích možností překonat výrazovou nedospělost obou českých

6 Výrobce této *Bible* Simon Bevilacqua byl ostatně jeden ze tří benátských tiskařů, který už předešle (1495) pracoval pro budoucího olomouckého probošta a humanistu Augustina Olomouckého (GW 3 058). Uvažovat o tom, zda výběr Bevilacquaovy předlohy neovlivnil právě Augustin, který 1496 dostudoval práva v nedaleké Padově, je ovšem krajně předčasné.

biblických prvotisků, museli proto navázat spolupráci s benátským nakladatelem Lucantoniem Giuntou (zemř. 1538) (NORNTON 1958: 137; ARMSTRONG 2001). V jeho edičním programu *Bible* tvořila naopak velmi často a zároveň i významnou položku, poněvadž ilustrační aparát pocházel od zkušených, avšak jménem neznámých florentských a benátských řezáčů (některé štočky na znamení vlastnictví nesou alespoň Giuntovu nakladatelskou značku LA).⁷ Přebohatý aparát provázel od roku 1490 čtyři benátská vydání *Bible* (GW 4 317), kterou do italštiny přeložil Niccolò Malerbi (Malermi, zemř. 1482?). Téměř vzápětí se stal východiskem několika dalších adaptací. Jednu z nich zastihujeme již ve zmíněné *Bibli* Simona Bevilacqua, ale tyto štočky buď nebyly k dispozici, anebo jejich půdorys, rušivě zabírající jeden a půl textového sloupce, se pražským zadavatelům oprávněně nelíbil. Snaha vybavit českou *Bibli* pokud možno originálně vedla okolo roku 1505 k nové adaptaci Giuntových štoček.⁸ Její lineární prostota s uměřenou šrafurou tenduje ještě k pozdněgotickému výrazu. Grafickou jednotu nepatrně v *Matoušově* a *Lukášově evangeliu* narušilo šest archaicky šrotovaných kovořezů, které vznikly pro Giuntovo mariánské *Oficium* 1501 (EDIT16 CNCE 11 751).

Nicméně pražští zadavatelé nezůstali vůči italskému umělci pasivní, jak se stalo v Německu při výrobě *Norimberské bible* 1540, ale představu o grafické náplni si přivezli už z Prahy. Dokládá to námět vstupního dřevorezu, Staroměstský znak, jehož heraldičtí lvi spolu s netypickým rámem odkazují k florentskému raněrezenančnímu dekoru. Další důkaz, že čeští zadavatelé přijeli do Benátek s určitou koncepcí, poskytuje obraz Kristova rodokmenu. Je to adaptace stylově souhlasného zpracování pro pražský *Nový zákon* 1497/1498, které se opíralo o nedávné norimberské vydání Schedelovy kroniky (SCHEDEL 2004: 42^r). Obraz v *Bibli benátské*, značený vlastnickým monogramem LA, vytvořil řezáč, jehož typicky laločnatý akant najdeme i v jiných Liechtensteinyých tiscích (kupř. Regiomontanovy *Tabule* 1504 [EDIT16 CNCE 35 572] nebo *Pražský misál* 1507 [TOBOLKA 1930: 85]).⁹ Také námět manifestující protipapežský vzdor musel být dirigován z Prahy, protože oporu benátské grafiky nemá. Příznačně vplynul ke kompozici apokalyptických jezdců, tedy na dvanáctý list od konce *Bible* — maně tu vyvstává paralela s Pavlem Olivetským, který počínaje rokem 1521 zařazoval reformační grafiku skrytě k rubu titulního listu,

7 Georg Kaspar Nagler uvádí nikoli z autopsie *Bibli benátskou* a Giuntu považuje za řezáče (NAGLER 1921: 262 [č. 894/4] a 268 [č. 903]).

8 Letopočet post quem lze stanovit na základě tematické shody mezi obrazem Boha žehnajícího sedmý den tvorstvu v *Bibli benátské* a Ovidiem stojícím uprostřed krajiny se zvířaty v *Metamorfózách*, které vyšly poprvé 1497 a naposledy 1501 (ΚΝΗΘΡΙΣ 1 097: fol. br^r: Sedmý den Stvoření v *Bibli benátské*) a GW(M) 28 952: fol. 5^r (Ovidius stojící uprostřed krajiny se zvířaty v *Metamorfózách* 1497).

9 EDIT16 *Pražský misál* neuvádí.

nebo s olbřímí Münsterovou *Kozmografií českou*, do níž tiskař Jan Kosořský vkládal roku 1554 iniciály s Janem Husem obezřetně až za 145. listem.

Pokud si položíme smělou a možná i nepřipadnou otázku, zda běžní čtenáři porovnávali *Bibli kutnohorskou* s novým produktem benátským, spíše odpovíme záporně, poněvadž Češi v kontaktu s tištěnou knihou počátku 16. století zůstávali i nadále poměrně pasivní. Přesto mezi domácími ilustrovanými knihami, do nichž před rokem 1506 vstoupil hmotný a sytý dřevorez norimberský či štrasburský a v nichž se počala prosazovat ještě nesmělá linie Mistra Nového zákona 1497/1498, musela *Bible benátská* — alespoň dle dnešních předpokladů — působit velmi osvěžujícím dojmem. Otevřela mimojiné cestu ilustrační podobě znaku Starého Města pražského, kterou okamžitě převzali a dále propracovávali Mikuláš Konáč (1507), konsorcium hebrejských nakladatelů i Jan Moravus (1513), Tiskař Pražské bible (1513) a v neposlední řadě Pavel Severin (1529 a 1537).

Přestože *Bible benátská* vnesla už vzpomínaný impulz do naší písmarské a sazečské kultury, pražští zadavatelé si italského potenciálu nedovolili využít naplno. Raněrenesanční názor se prezentoval vlastně jen dvakrát otištěným nádherným rámem, s jehož pokročilou ornamentikou česky čtoucí publikum do styku ještě nepřišlo.¹⁰ Domácí ilustrátoři však zůstali tímto opusem nedotčeni, a naše knižní kultura si proto musela počkat až do roku 1514, kdy titulní strana Konáčova tisku Burleighovy čítanky o antických filozofech a části hebrejského *Pentateuchu* z dílny Geršoma Kohena domácímu řemeslu opět připomněly, že mimo náš mikrosvět umělecký názor už pokročil (VOIT 2012b).¹¹ Prvořadým úkolem benátské mise však bylo nevybočit z vkusu domácího publika, které pořád ještě podléhalo pozdněgotické tradici a renesančnímu pojetí zatím neuvyklo.

Od okamžiku, kdy se česká intelektuální elita, umělci, řemeslní typografové i čtenáři měli možnost seznámit s benátskou zakázkou, rodokmen dalších *Biblí* vyznačila jako milníky dvě vydání *Nového zákona* — Klaudyánovo 1518 (KNIHOPIS 17 096) a Štyrsovo 1525 (KNIHOPIS 17 097). Zatímco Klaudyánova jednoduchá a neumělá typografie ústila do slepé uličky, exponent jednoty bratrské Štyrsa grafický rozvrh *Bible benátské* bezezbytku převzal a její morfologii povýšil na úzus. Tak se sklenul mezi pozdněgotickým a raněrenesančním názorem most, otevírající cestu *Severinově bibli 1529* (KNIHOPIS 1 098; viz VOIT 2012c). Ta s uměřenou pravopisnou revizí převzala text *Bible benátské* a její grafický rozvrh do budoucna povýšila na úzus.

Velmi pravděpodobně můžeme domýšlet, že zařazení *Bible* do edičního programu Pavla Severina bylo reakcí na zápas staroměstských patricijských

10 Typově stejný rám byl zařazen ještě roku 1513 do latinských *Pašijí* od Paula van Midelburga (EDIT16 CNCE 34 292; repro FUMAGALLI 1905: 463).

11 O dalších kontaktech s italským prostředím, tentokrátě během let 1514–1518 v režii pražské židovské komunity, uvažuje SIXTOVÁ 2012: 76–77.

skupin okolo Jana Paška a Jana Hlavsy. Z tohoto zápasu po srpnovém převratu 1524 vyšel vítězně konzervativní kališník Pašek, zuřivě podporován utravvistickým administrátorem a luteránským odpadlíkem Havlem Caherou. Severinova tiskárna, stranicí radikálnější křídlo, rokem 1525 utlumuje svoji činnost a nejspozději 1527, ne-li dříve, se začíná zabývat přípravou *Bible*. Jak hluboké a vážné úmysly celý podnik provázely, ukazuje založení takřečeného Severinského ateliéru, který se právě během let 1527–1529 prezentoval poprvé (VOIT 2013a).

Už titulní dřevořez se Staroměstským znakem nenechával nikoho na pochybách, že *Severinova bible* v určitých aspektech usiluje o imitaci benátského vydání.¹² Bastarda byla sice vyměněna za produktivnější švabach, ale jinak o závislosti svědčí také dvousloupcová sazba hlavního textu i písmenné a slovní marginálie. Obsahové sumarie jsou však podle Štyrsova vzoru už podtrhávány a k incipitům biblických knih přibýly do části nákladu nově pořízené dřevořezové iniciály (zbylé exempláře tak jako kdysi celý náklad *Bible benátské* respektovaly tradicionalismus českého čtenáře, uvyklého na iniciály anachronicky doplněné briefmalerem).

Úplnou novinkou se v *Severinově bibli* jeví stránkové rámy. Nemáme teď na mysli ani tak ohraničení textu jednoduchými linkami, které důsledně vymezily prostor margináliím, jako spíše dekorační aparát signalizující počátek příslušné biblické knihy. To, před čím pražští nakladatelé *Benátské bible* rezignovali, Severin po dvaceti letech s využitím podnětů německé knižní renezanace zvládl ve svých rámech dokonale. Navzdory mravně rigoróznímu čtenářskému prostředí *Bibli* obsadil renezančními putty, kteří laškovají, bojují, zpívají, šlapou měchy od varhan, koupají se nebo přetahují o provaz, jsouce na několika místech doplnění čertem a jednorožci, opicí a vepřem nebo draky. Severin tak nejen *Bibli*, ale i celé české knihtiskařské řemeslo nebývale obohatil výtvarně laicizačním prvkem, dosud jen skrovně probleskávajícím kupříkladu v traktátu *Pán rady* 1505. Ilustrační pásmo prvního Severinova vydání se zčásti opíralo o cyklus *Benátské bible* a zčásti představovalo kvalitní kopie německé novozákonní *Apokalypsy* Georga Lembergera z roku 1524 (VD16 B 4 350, VD16 B 4 351, VD16 ZV 1 843 [viz též SCHMIDT 1977: 113–116]). Cyklus tak sestával z autorsky různorodých štočků pořízených anonymem z okruhu Erharda Schöna a několika umělci Severinského ateliéru. Tím *Bible* poprvé, nikoli však naposledy u nás pozbyla grafické jednoty.

Už v nedávné minulosti jsme naznačili, že na jednom místě (Jan 1,1) *Severinova bible* pamatovala i na tradicionalisticky citlivé publikum hlásící se k Jed-

12 Kontinuitu mohl podpořit bohatý staroměstský patricij a budoucí tiskařův tchán Václav Sova z Liboslavi, který částečně financoval *Bibli benátskou* 1506 a stal se spolunakladatelem druhé, podstatně dražší *Severinovy bible* 1537.

notě bratrské.¹³ Záměr oslovit nejen odnože utrakvistů, ale i české a moravské evangelíky zřejmě vyšel, neboť *Bible* se během pěti šesti let stala nedostatkovým zbožím. Tiskař proto připravil druhé vydání (KNIHOPIS 1 099). *Severinova bible 1537* sice opakuje textovou redakci předchozí edice, ale jazykový projev je částečně revidován dle požadavků čtyři roky staré *Náměštské mluvnice* (KNIHOPIS 6 637). Původně se zamýšlelo obohatit celé vydání o věcné rozdíly mezi *Vulgátou* a hebrejským textem, ale poněvadž tato různočtení — ohraničovaná dle pramene buď kulatými závorkami, nebo hvězdičkami — byla řemeslně pracná a znesnadňovala pohodlné čtení, sazeč už při *První knize Mojžíšově* od nich upustil. Imperativu pohodlné vizuální recepce naopak vyhovovalo, když Severin biblický text sázený doposud per extensum rozčlenil do odstavců podle úzu zahraničních vydání a za pomoci bohatší škály rubrik, a tím potlačil příznačný strach českých sazečů z prázdnoty. Nicméně v drolericky úsměvných a odlehčených námětech rámových lišt musel kapitulovat a ponechal jen ty, jejichž bezpříznaková ornamentalistika duchovenstvo nebo světskou veřejnost nepopuzovala.

Severin však měl při ruce jiný trumf, jímž publikum u druhého vydání fascinoval. Šlo o finančně jistě náročné witemberské kopie ilustračního cyklu monogramisty MS, na jehož ideovém profilu se podílel sám Martin Luther. Pro Prahu opatřený cyklus se od premiérové sady, otištěné roku 1534 Hansem Lufftem do Lutherova překladu *Bible*, liší pouze větším počtem obrazů a umírněnou korekturou papežské mitry na apokalyptické šelmě.¹⁴ Tímto cyklem jsme do *Bible* poprvé získali plnohodnotnou obrazovou výbavu, jejímž smyslem nebylo pouze vyložit textové pasáže jinou znakovou soustavou, ale poskytnout rovněž zážitek estetický. Velkoplošné obrazy předvádějící členité renezanční interiéry, bohatou krajinu a početné zástupy protagonistů v souvěkém oblečení zabíraly šířku obou textových sloupců, a proto musel být obětován linkový aparát, který čtenářovu zraku vítané nabídly stránky předchozího Severinova vydání. Jak ještě ukážeme, štočky monogramisty MS zůstaly bez újmy pohromadě v Praze a tato skutečnost ekonomicky podepřela tiskaře Bartoloměje Netolického při organizaci dalšího tuzemského vydání *Bible*.

Předtím se však do osudů českých biblických textů vložil neznámý iniciátor z Čech a roku 1540 těsně před smrtí dvou norimberských kapacit objednání nový tisk. Tak s pomocí tamního nakladatele Melchiora Kobergera, potomka proslulého prvotiskaře Antona, a tiskaře Leonharda Milchtalera povstala *Bible norimberská* (RESKE 2007: 675). Krátká doba mezi Severinovým vydáním 1537 a tímto podnikem ukazuje, jak absorpční možnosti českého knižního trhu po klopotných počátcích jagellonské éry vzrůstaly a jak se na této elevaci podílel

13 K tomu vůbec poprvé VYKYPĚLOVÁ 2008: 186 a VOIT 2013b.

14 VD16 B 2 694 (*Lufftova bible 1534*) a KNIHOPIS 1 099 (*Severinova bible 1537*): fol. CC⁶ s korekturou (k tomu viz VOIT 2012c: 79–81).

právě Norimberk (VOIT 2010; 2012a). Tato *Bible* (КНИГОПИС 1 100) završuje publikační snahy vtělené do *Nového zákona* (КНИГОПИС 17 102), který vyšel v tiskaře Milchtalera už roku 1538. Je vůbec první biblickou edicí, která byla v Říši tištěna jinak než řecky, latinsky a německy. Představovala zmenšený přetisk textu (nikoli však ilustrací) z druhého Severinova vydání 1537. Reprint byl dle zahraničních zvyklostí, které u nás zatím respektovaly jen *Nové zákony* 1527 a 1533, poprvé opatřen foliací. Zdá se jako zbytečná přepjatost upozorňovat právě na tento typografický detail, s jehož účelností byli seznámeni ostatně již mnozí zahraniční prvotiskaři sedmdesátých let 15. století. Číslování listů však sehrálo nedocenitelnou roli pro mnohem jednodušší používání perikopních (i jiných) rejstříků, které se do té doby otrocky konkordovaly jen na incipity epištol.

Finanční možnosti českých objednavatelů byly zřejmě menší, než měli jejich starší kolegové v Benátkách, a nedovolovaly pomýšlet v Norimberku na objednání zcela nových ilustračních prostředků. Proto se do *Nového zákona* i *Norimberské bible* užíly starší zásoby z produkce norimberských grafiků. V *Bibli* tak poprvé mizí titulní znak Starého Města pražského, byv nahrazen kastigovaným obrazem Vzkříšeného Krista, evangelistů a proroků od Hanse Schäufoleina z roku 1534. Vedle tohoto umělce je třeba vyzdvihnout také Sebalda Behama, Niklase Störa a zejména Erharda Schöna. Jejich štočky zařazené do norimberské zakázky doprovázely už Steinerův augsburský tisk Lutherova překladu *Bible* 1534 (VD16 B 2 691) nebo Peypusův český *Nový zákon* 1534 (КНИГОПИС 17 100). Zastihujeme je rovněž v českém *Starém zákoně* 1541, jímž se Milchtalerův nevlastní syn Jan Günther v Norimberku poprvé zapojil do kultivace českého publika, a realizoval tak jediné samostatné vydání *Pentateuchu* pořízené až po 20. století česky (КНИГОПИС 17 137).

Když se tiskař Günther roku 1544 vystěhoval z Norimberku na zaslíbenou Moravu, některé ilustrační štočky měl při sobě. Totéž jedenáct let před ním (na sklonku 1535) učinil s částí Peypusova inventáře tiskař Jan Had. Od poloviny dvacátých let šlo tak už o druhou a třetí přílivovou vlnu norimberské knižní grafiky. Bez ní si existenci tuzemských tisků poloviny 16. století nelze vůbec představit. Dodnes ji však nezasloužené vnímáme mlčky, aniž bychom si uvědomovali původ a okolnosti této dalekosáhlé migrace, končící u Günthera kupříkladu ve významných katolických i nekatolických postilách Tomáše Bavorovského, Johanna Hoffmeistera nebo Johanna Spangenberg.

Průkopnické postavení *Bible norimberské* nezáleželo však jen v prostředkování nadprůměrné německé knižní grafiky našemu čtenáři. Písmová kultura tohoto tisku podpořila tuzemskou infiltraci fraktury. Toto nadpisové písmo o dvou velikostech mělo skrze *Bibli* jistě větší šanci vstoupit do povědomí česky čtoucího čtenáře, než mohly zaručit drobné novátorské edice Bartoloměje Netolického, vyšlé v Praze roku 1540 jen o několik měsíců před tím

(*Artikule* [КНИГОПИС 281] a Brtvínův spis o hospodářství [КНИГОПИС 1 307]).¹⁵ Sám Netolický si jako někdejší písař znalý kaligrafie potřeboval frakturu pro moderní knihtisk uvědomoval a dle vzoru *Bible norimberské* si rok po jejím vytištění obstaral v Norimberku ještě frakturu menšího stupně.

Katolík Netolický byl loajálně napojen na panovnický dvůr. Myšlenka uspořádat nové vydání *Bible* však nesouvisela pouze s nutnou revitalizací jeho zadlužené a utraktivy i luterány bojkotované živnosti, jak uvádí odborná literatura, nýbrž měla také manifestovat životaschopnost domácího řemesla bez německé a zejména norimberské pomoci. Netolického úmysl byl natřikrát pojištěn. Podporovalo jej tiskařovo vlastnictví původně Severinových štočků z *Bible* 1537, královo desetileté privilegium a nezbytnou se stala konečně i finanční spoluúčast na Starém Městě nedávno veřejně vystoupivšího Jiřího Melantricha, jemuž však Ferdinandův zákaz knihtisku přerval směle živnostenské plány. Dnes již s jistotou víme, že byly mohutně podepřeny vazbou na dílnu Netolického, do níž Melantrichův tiskařský materiál po zákazu knihtisku opět vplynul. Zdá se, že v podřízené roli zde skončil také Melantrich. Neumíme však říci, nakolik jeho angažmá v *Netolického bibli* (КНИГОПИС 1 101) přesáhlo povinnosti spolunakladatele a nájemného tovaryše, neboť po sedmi letech edici považoval už za vlastní, nadneseně zaměňiv svou tehdejší roli za odpovědnost principála, jemuž patřily jak živnost, tak privilegium.¹⁶

Jakkoli je *Netolického bible* zásluhou překladatele Sixta z Ottersdorfu textově rozšířena o dosud netištěné části a roku 1552 dokonce obohacena samostatným rejstříkem Mikuláše Šúda,¹⁷ který méně majetným zájemcům nahrazoval nákup kompletního vydání, málo bývá konstatováno, že stojíme před stránkovým přetiskem poslední tuzemské edice z roku 1537. Této závislosti se zbavil pouze titulní list, obsazený bohatě rámovaným znakem krále Maxmiliána II. Šlo o kopii dle osm let staré Hájkovy *Kroniky české*. Avšak jazykově upravená sazba bez linkového orámování, ornamentální rámy u začátku biblických knih, dále distribuce iniciál a reformační ilustrace monogramisty MS — to vše zůstalo bez dalšího rozvinutí tak, jak naplánoval a vyrobil Pavel Severin. Pouze v epištolách se Netolický uvaroval přílišného opakování štočků s apoštoly

15 *Artikule* byly vyrobeny po lednu 1540, Brtvínův spis o hospodářství v únoru 1540 a *Bible norimberská* byla dokončena 27. října 1540.

16 Viz dedikaci Maxmiliánovi II. z roku 1556 vzpomínající první vydání *Bible* 1549, které Melantrich „nákladem velikým spolu na ten čas s tovaryšem mým [Bartolomějem Netolickým] zpraviti a vytisknouti dal“ (КНИГОПИС 1 102: fol. A2^v). Dedikace Maxmiliánovi II. ve vydání 1570 však už obsahuje vyloženou dezinformaci, která je stylizována pouze v ich-formě, „před jedenmécítma lety [čili 1549], když jsem já měl Zákon Boží a knihu tuto svatosvatou jazykem českým ponejprv imprimovati a vůbec všečném vydati [...]“ (КНИГОПИС 1 104: fol. *2^v).

17 Šúduv samostatně vydaný rejstřík je na s. 77–78 knihopisného záznamu (k tomu viz MAŠEK 1987).

a původní sérii doplnil několika novými pracemi německého Mistra HB s gryfí hlavou. Namísto toho, aby neurastenickou ilustraci apokalyptického Měření chrámu, o níž už byla řeč v souvislosti s předchozím vydáním, pohodlně vyřadil, nechal šrafuru okolo Severinem snížené tiáry vyradovat (КНИГОПИС 1 101: fol. fеее1^v s novou korekturou). Vznikl bělostně svítivý detail, s jehož výpovědí si poradili všichni čtenáři bez rozdílu konfese — katolíkům deklaroval protireformační snahu obou vydavatelů a všechny nekatolíky naopak svou pitoreskností ubezpečoval o totožnosti apokalyptické šelmy s papežem.

Poté, co Jiří Melantrich počátkem padesátých let získal měšťanství na Starém Městě pražském a legitimně si přivlastnil Netolického tiskárnu z Malé Strany, biblické edice vytvořily páteř jeho edičního programu. V kritickém období české společnosti mezi protihabsburským odbojem a Českou konfesí byla do Melantrichovy smrti roku 1580 uspořádána čtyři vydání.¹⁸ Prosperitu zaručil společenský kvas i stoupající úroveň čtenářské vzdělanosti (PEŠEK 1993: 81 a 100). Melantrich své edice legalizoval pomocí výhradních privilegií, která ho zbavila jakékoli konkurence, a nadto těžil z Maxmiliánova zákazu knižního obchodu s Německem (VOIT 1986). Počáteční dvě vydání *Melantrichových biblí* vznikla přetiskem edice Netolického z roku 1549. Poprvé mezi domácími tiskárnami sice zavádějí římskou foliaci, ale jinak se od předlohy odchyľují nanejvýš hláskoslovně, distribucí kustodů nebo skromnou výměnou knižní ornamentiky. To je taky důvod, proč Melantrich (a po něm i příbuzný Samuel Adam) druhý přetisk z roku 1560 za samostatný ediční počín později už nepovažoval.¹⁹

Po druhém přetisku, který byl dle explicitu dokončen 7. prosince 1560, nabraly však události závratný spád, neboť Melantrich kompletní sadu ilustračních štočků prodal rodině Scharffenberkových do Krakova a ta s nimi už 2. ledna 1561 završila výrobu první *Bible* přeložené z Vulgáty do polštiny (dle svého překladatele, profesora katolické krakovské akademie, se nazývá *Bible Leopoldy* [BIBLIA SLAVICA 1988]). Dodnes opakovaný názor starší literatury o tom, že polská *Bible* užívá kopie, můžeme vyvrátit poukazem na identické defekty štočků, spadající v některých případech až k prvním Severinovým otiskům roku 1537. Pražské štočky pak posloužily v Krakově ještě dvakrát (1575, 1577) a dnes jsou součástí sbírek Jagellonské knihovny.²⁰

18 КНИГОПИС 1 102 (tištěno 1556, některé exempláře mají na titulu 1557), 1 103 (tištěno 1560, na titulu 1561), 1 104 (tištěno 1570) a 1 105 (tištěno 1577).

19 „A že rovně toho léta, totižto 1549, [...] Jeho Milosti tu práci svou jakožto králi a pánu vnově zvolenému dedikoval jsem [...] Potom opět po sedmi letech a potřetí léta 1570 [...]“ (КНИГОПИС 1 105 [*Bible* tištěná 1577]: fol. *2^v); „děd můj, pan Jiří Melantrich [...] Biblí svatou nejednou [...] s velikou prací a nákladem tlačiti dal, totiž léta Páně 1549, opět léta 1556, též léta 1570 a 1577“ (КНИГОПИС 1 106 [*Bible* tištěná 1613]: fol. (:)^{4v}).

20 Viz REINITZER 1983: 175–177 (zde též reprodukce štočku s kastigovanou papežskou tiárou) a VOIT 2012c: 82–83.

Ihned po prodeji štočků začal Melantrich řešit budoucnost další *Bible*. Roku 1562 získal na její tisk dvanáctileté privilegium, ale — ochuzen o štočky, byť dobře zpeněžené — musel se poohlédnout po novém ilustračním cyklu. Vlastní fundus tu posloužit nemohl. Melantrich proto ve stopách někdejšího Severinského ateliéru upřednostnil v Praze působící umělce. Tak jako nedávno Netolický zrušil topos Staroměstského znaku a první list *Bible* zaštitil prestižnější heraldikou panovníka, tak pražský kreslív Ambrož Ledecký postoupil ještě dále a v duchu módního Josta Ammana a podle námětu Lucase Cranacha st. čtenáři nabídl rolverkovou architektonicko-figurální kompozici. Melantrich se tu v póze donátora prezentuje klečící před ukřižovaným Kristem a odevzdává mu hotové dílo. Kresebné předlohy hlavního biblického pásma měl dodat původem kolínský malíř Florian Abel, avšak stihl jen sedmáct počátečních a roku 1565 zemřel. Zakázku převzal a dokončil benátský vyučenec Francesco Tertio (zemř. 1600). Tak i v Čechách vznikl první umělecky a autorsky jednotný cyklus biblických kreseb, které do štočků přeneslo šest řezáčů, usazených v Praze. Poněvadž pro dvorské malíře nebylo angažmá v knihtisku ani finančně, ani prestižně příliš lákavé, a tím méně v rámci náboženské ilustrace, zakázku pojali jako rozšířenou a částečně upravenou adaptaci obrazové série monogramisty MS. Jak vidíme zejména na italizujících kostýmech protagonistů a architektonických prvcích, významný posun nastal ve stylové rovině, která *Melantrichovu bibli* z roku 1570 přitáhla k soudobému manýristickému umění. Podle tohoto inovovaného vydání byla o sedm let později pořízena další reedice. *Melantrichova bible* z roku 1577 představuje ovšem typ přetisku, jehož sazba se drží předešlého vydání vcelku volněji, než vykazoval vzájemný poměr starších melantrišských *Biblí*.

S podobnou volností se roku 1613 k přetisku postavil Melantrichův příbuzný **Samuel Adam z Veleslavína** (КНИГОПИС 1 106). Ačkoli výsledek jeho snažení po výtvarné ani textové stránce žádné novum nepředstavuje, ediční přístup k *Vulgátě* tu byl dle praxe kralické *Šestidílký* obohacen čísly veršů. Pokud se nám dostane do rukou řídce dochovaný intaktní exemplář, seznáme, že Adam na druhé straně porušil tradici udržovanou už od roku 1549 a své vydání nededikoval nově zvolenému katolickému králi Matyášovi, nýbrž třiceti defenzorům dohlížejícím na dolní (utrakvistickou) konzistoř a pražskou univerzitu. V předmluvě k *Bibli* připomněl, že exempláře minulého vydání na trhu již nejsou, a najdou-li se náhodou, pak bývají dvakrát až třikrát přepláceny.²¹ Nová edice však nevznikla jen kvůli vyjádření podpory stavovské politiky či kvůli nedostatku na trhu. Pragmatickou pohnutkou mladému tiskaři, který

21 „Kterážto Kniha Boží, v našem českém jazyku pro nedostatek exemplářův nebyvši mnohá léta zase imprimovaná, s velikou těžkostí mezi lidmi se upatati, nadto pak za dvoje i troje téměř peníze, a to sotva ještě kdy, dostati se jest mohla“ (КНИГОПИС 1 106: fol. (:):5^v).

teprve nedávno dosáhl zletilosti a stanul v čele rodinné tiskárny, byl samotný manýristický ilustrační cyklus, který mohl finanční náklady významně ušetřit, ale už přes třicet let ležel bez užitku, neboť námětem ani velikostí se do jiných publikací nehodil.

Podobný osud zastihl soubor obrazových štočků v tiskárně rodiny Bylinových. Tam se dostal poté, co Adamova živnost byla z politických důvodů zkonfiskována a v květnu 1621 převedena do vlastnictví klementinských jezuitů, kteří ji z přemíry jiných úkolů už v srpnu 1621 prodali Juditě Bylinové. Nebýt dlouhotrvajících problémů s revizí české *Vulgáty*, její rodina by novou *Bibli* možná tiskla ráda, ale pokračovatel Jan Bylina st. 1645 zkrachoval a tiskárenské vybavení přišlo v červenci následujícího roku do dražby. Teprve z ní část dílny, která původně patřila melantrišsko-adamovské dynastii a obsahovala mimo jiné nedotčený ilustrační cyklus z roku 1570, získali jezuité (KOLDOVÁ 2005: 17).

Přestože o typografii pražských jezuitů víme velmi málo, panuje zatím přesvědčení, že ani po dobu klementinského pobytu Melantrichův cyklus neožil. Zatímco literární stránka přípravy *Bible svatováclavské* (КНИГОПИС 1 111 [viz též BIBLIA SLAVICA 2001]) záležela v jazykové a věcné adaptaci české biblické tradice (podle hesla „co je staré, je i dobré“), záměrem Jezuitské tiskárny nepochybně bylo vydat text těmi nejlepšími moderními výtvarnými prostředky. Je to pochopitelné, neboť během dlouhých let 1613–1677 se nedostatek potridentského znění *Vulgáty* suploval nanejvýše domácími edicemi katolické dějepavy, katechismu či perikop a nejinak než importem biblické literatury z ciziny. Tiskárna samotná však zápasila o finance, takže se protahovala i vlastní výroba *Bible*. Po několikaleté a často přerušované sazečské práci bylo roku 1677 nákladem pražského arcibiskupství a Dědictví sv. Václava dokončeno asi 3 000 výtisků *Nového zákona*, jak si to s ohledem na rekatolizační potřeby přál už Matouš Ferdinand z Bilenberku.²² Jeho nástupce Jan Bedřich z Valdštejna věnoval 2 100 exemplářů do distribuční péče nově vzniklého Dědictví. Tím jej nebyvale posílil a z prodeje zároveň získal kapitál pro vydání druhého a třetího dílu, jehož společný titulní list z roku 1715 už finanční účast této první české nakladatelské instituce připomíná (SEDLÁK 1901: 154).

Jezuité vytvořením novozákonního obrazového doprovodu pověřili patrně Samuela Dvořáka st.²³ Ačkoli se tento pražský mědirytec na úvodním obrazu ani na pěti dalších nepodepsal, o jeho angažmá napovídají práce, které jezuitům od poloviny padesátých let vcelku pravidelně odevzdával: zprvu

22 „Poněvadž pak kacířská chytrost nejvíce usilovala Nový zákon zfalšovati a z něho základy svých bludů běře, proto chtěl naddotčený předeek náš [Matouš Ferdinand z Bilenberku], aby Nový zákon nejpřve na světo vydán byl“ (КНИГОПИС 1 111: fol. [*]2^r).

23 K tomuto předpokladu se vstřícně postavila rovněž znalkyně barokní grafiky Petra Zelenková z oddělení Sbírký grafiky a kresby Národní galerie v Praze.

málo ukázněný příspěvek k německému kancionálu 1655 a k Bridelovým *Jesličkám* 1658, později už vyspělejší do spisů Balbínových nebo Tannerových. Zde všude se nám vyjevuje s *Novým zákonem* shodná lapidární obličejová fyziognomie, sošné pojetí pláštů, způsob křížení šrafury i neumná kaligrafie nápiscových textů, zachovávacích ještě spřežkový pravopis. Dvořák v celé své pracovní etapě nereprodukoval pouze původní české předlohy (kupříkladu Škrétovy), ale jako kreslířsky nadaný rytec přihlížel rovněž k německé knižní grafice. To je zřejmé právě na svatováclavském *Novém zákoně*, jehož obrazy jsou inspirovány příznačnou kartušovou kompozicí titulních listů norimberských *Biblí* Lutherova překladu.²⁴ Za spolupráce početného uměleckého kolektivu vycházely od čtyřicátých let v rodinné tiskárně Endterů, kde tou dobou vzniklo také několik edicí děl Jana Amose Komenského. Dvořákovo pásmo evangelistů obklopených oválnými kartušemi působí na rozdíl od norimberských ilustrací akademicky strnule a manifestačně. Pandánem se staly předdimenzované viněty, které sazeči po Jezuitské tiskárně posbírali. Tyto dřevorezy grafickou jednotu *Nového zákona* ruší, ale nutno poznamenat, že o výtvarné harmonii jazykově české knihy nepřemýšlela tehdy žádná tuzemská dílna.

Jenže Samuel Dvořák roku 1689 zemřel a vydavatelé *Svatováclavské bible* se ocitli před rozhodnutím, jak a čím výtvarný koncept dvou zatím nevydaných částí *Starého zákona* naplnit. Možná nastal strach z financování zahraničního umělce. Možná mohli být zakázkou bohatého starozákonního cyklu osloveni oba Dvořákovi nástupci, ale dovednost synů se ani s typicky českou úrovní otce už mnoho nesrovnávala. Jezuité — jakoby v předtuše uměleckého nezdaru, který čekal zdrobnělé kopie Dvořákova cyklu pro další, samostatné vydání *Nového zákona* v Arcibiskupské tiskárně 1733 (КНИГОПИС 17 125) — se rozpomněli na Melantrichovy zaleželé, ale funkční štočky. Jen ty nejopotřebovanější musely být podrobeny renovaci. Proto některá dřevorežácky oživená místa, zejména obličejové partie a tenké linky detailů krajinných horizontů, vypadají v jezuitských otiscích lépe než u Melantricha. Největší zásah zaznamenala jen velká titulní bordura s modlícím se Melantrichem, z níž byla celá spodní rolverková kartuš snížena nebo úplně vyříznuta ve prospěch sazby. Na Dvořákovy barokní mědirytové figury navázalo narativní pásmo vrcholné renezance. Grafický nesoulad ilustrací a dekoru, který jsme konstatovali uvnitř *Nového zákona*, se tak mezi prvním a druhým svazkem *Svatováclavské bible* prohloubil ještě groteskněji. Je ovšem obecnou vizitkou domácího knižního umění. To oscillovalo zejména dle jazyka publikace mezi „vyšší“ a „nižší“ polohou. Proto ani dlouho očekávaná oficiální česká edice nemohla dosáhnout ke spodním

24 VD17 23: 231 062E (*Biblia, das ist Die gantze H. Schrifft* čili *Kurfürstská bible* 1641–1644), 3: 653 361N (*Das Newe Testament Jesu Christi* 1649), 3: 300 369N (*Biblia, das ist Die gantze H. Schrifft* 1664), 3: 006 815W (*Das Newe Testament Jesu Christi* 1670).

příčkám artistických *Biblí*, na nichž se ilustracemi a dekorem účastnili kupříkladu Merian, Sandrart, Küsel nebo Scheuchzer.

Alespoň díky tomu, jak se časem prozradila nízká kvalita papíru, můžeme soudit, že některé výrobní náklady *Svatováclavské bible* byly zřejmě tlačený k zemi. Na druhé straně nesmí uniknout detail, že stránky mají pracně linkové orámování. S tímto sazečsky náročným vizualizačním prostředkem nepracoval ani Melantrich, ani objemná Beckovského *Poselkyně* z roku 1700, nýbrž inspirátoři kvalitního řemesla Pavel Severin (*Bible* 1529) a Jan Kosořský (Münsterova *Kozmografie* 1554). Jezuité umně střídají dvě textová písma — větší švabach pro vlastní *Bibli* a menší, kresebně uměřenou frakturu pro dvousloupcové komentáře, vlastně dosti samostatné morální a spirituální výklady biblických veršů na bázi kontroverzistiky. Žánr těchto interpolací nelze tedy srovnávat s doprovodným aparátem *Šestidílký*, který nemá independentní ráz. Spíše rezonuje s ediční formou „biblia cum postilla“, obnovenou během osmdesátých let 15. století díky prvotiskům *Biblí* komentovaných středověkým františkánským teologem Mikulášem z Lyry. Stylistické prostředky svatováclavských interpolací vycházejí vstříc potřebám méně kvalifikovaného čtenáře (VINTR 1992). Spojitě s pastoračními cíli těchto výkladů a s puncem oficiality *Bible svatováclavské* tak pokračoval průnik fraktury k českému čtenáři. Zdaleka už nešlo o letmý dotyk jako v *Bibli norimberské* či kralické *Šestidíлке*, nýbrž o záměrnou laicizaci, kterou zahájily už výkladové pasáže Bavorovského *Postily*, vydané 1557 v Olomouci norimberským vyučencem Janem Güntherem (КНИХОПИС 1 005). Původně nápisová fraktura tak u náboženskyvzdělavatelských textů postupně klesala do role písma textového. Tento proces, mimochodem od šedesátých let 17. století podporovaný právě pražskou Jezuitskou tiskárnou, vyústil po čase až do hegemonní role fraktury v takzvané kramářské produkci 18. a 19. století.

Všechny české tištěné *Bible*, o nichž jsme se doposud zmínili, vycházely z vulgátního textu *Bible benátské*. Její jazyk byl od edice k edici hbitě revidován a skladba biblických knih doplňována tak, aby s podporou ilustrací a díky strategickým ústupkům (citace bratrského teologicky vypjatého imperfekta, razury v papežské tiáře, protestantské dodatky k Otčenáši) mohl komplet oslovit co nejširší publikum utrakvistů, katolíků i Jednoty bratrské. Ta však nastoupila jinou, sobě vlastní cestu, chtějíc v návratu k původním biblickým jazykům dohnat náskok Němců (1525–1535), Italů (1532) nebo Francouzů (1535). S opožděním za cizinou se tak stalo ovšem až poté, co Matěj Červenka vydal pokusně nový překlad *Žaltáře* 1562 (КНИХОПИС 17 555) a Jan Blahoslav překladem *Nového zákona* 1564 (КНИХОПИС 17 110) osvědčil rozhled po soudobé evropské humanistické filologii. Jednota bratrská se tak odklonila od *Vulgáty* a dle požadavků reformačního biblismu **kralickou Šestidílkou** z let 1579–1594 zohlednila hebrejské a řecké znění (КНИХОПИС 1 107; viz též BIBLIA SLAVICA 1995).

Ke zvláštnímu typografickému názoru *Šestidítky* se Jednota propracovala nejen skrze Blahoslavův *Nový zákon*, ale i díky vlastním kancionálům a starším vzorům ze zahraničí. Je zapotřebí konstatovat, že teprve Bratrská tiskárna v Kralicích, vedená postupně Zachariášem Solínem a Václavem Elamem, popřela dvě základní vlastnosti českého knihtisku, které řemeslo provázely od počátků po polovinu 16. století, totiž kapitálovou chudost a řemeslnou nenáročnost. Oba atributy se ruku v ruce prozrazovaly malou zásobou písmových sad i typografickou jednoduchostí a vedly k přezírání technických požadavků četby. Na úroveň mohučského tiskaře Petera Schöffera, který náročnou sázíbou z různých druhů, řezů a stupňů tiskového písma dokázal vizualizovat komentáře k Justinianovu korpusu už během šedesátých let 15. století, jsme se tak dostali s vydatným zpožděním.

Šestidílka po starších názvacích *Bible norimberské* 1540 u nás poprvé významně zmenšila zrcadlo sazby. Výsledný kvartový formát svou komorností konkuroval dřívějším foliantům, ale kladl velké nároky na rozsah. Základní text, opatřený typografickými a písmennými indexy, byl totiž u vnitřního okraje stránky doplněn biblickou konkordancí shodných úseků a na vnějším okraji výkladovými a překladovými doplňky, které se mnohdy přelily i do spodní části stran. Tento způsob sazby snad poprvé zastihujeme ve Wechelově frankfurtském vydání Tremeliova a Juniova překladu *Starého zákona* z hebrejštiny do latiny 1577–1579 (VD16 B 2 888). Kralická *Šestidílka* navíc zavedla u nás poprvé čísla veršů, které po předchozích pokusech v *Žaltáři* do kompletní *Vulgáty* průkopnický prosadil Robert Estienne v Ženevě už roku 1555 (DELAVEREAU — HILLARD 2002: 156, č. 879). Touto novinkou však nijak neutrpělo písmenné značení odstavců, aby byla čtenáři ponechána možnost konfrontovat text s případnou starší vulgátní edicí.

Jednota bratrská nechtěla odvádět čtenářovu pozornost od biblické zvěsti žádnými narativními ilustracemi, které k historickým knihám, evangeliím a *Apokalypse* zhusta zařazovali utrakvističtí vydavatelé. Optická síla *Šestidítky* spočívá v puristické typografii založené na utilitární frekvenci několika stupňů švabachu, fraktury, antikvy i polokurzivy a naopak na plném potlačení starožitné textury, jíž se zatím žádná tuzemská *Bible* nevzdala. Jiné tiskárny podobně elegantní, ostrý a sugestivní sazečský obraz postrádaly, snad jen s výjimkou Jiříka Štýrsky pracujícího ve dvacátých letech 16. století. Humanistickým písmem však *Šestidílka* neskonale šetří. Pionýrský pokus erazmiánského *Nového zákona* z Náměště 1533 (KNIHOPIŠ 17 099) sázet vyznačovací záhlaví, sumarie a marginálie antikvou (resp. gotikoantikvou) nenašel odezvy ani mezi kralickými humanisty, kteří zůstali limitováni pevnou tuzemskou tradicí.

Bratrské písmové kultuře, podpořené kvalitním jihlavským papírem, vydatně sekundují titulní nápisové xylografie a zejména pak manýristický dekor sestávající z iniciál, vlysů, rombických cul-de-lampe a kruhových maureskních

vinět à la Dürer. Jak vidíme na titulu šestého svazku, podle vzoru Josta Ammana se hojně pracuje s rolverkovou kartuší, jejíž morfologie k nám pronikla už počátkem padesátých let (Jan Kantor Had). Ani korpusy iniciál nevybočují z módní frakturové kaligrafie, která se tehdy ze Štrasburku a Lyonu šířila celou Evropou. Christologické výjevy zastihujeme minimálně, zato však právě do iniciálových polí a záhlavových vlysů se prodrala tendence po drobnokresbě zvířat, maskaronů či celých postav. V husté vegetabilní spleti uvízli zajáci, hadi, šneci nebo sovy. Vedle nich statují orožení čerti, diví mužové, hlavy delfinů a mořské panny. Tyto hravé asambláže, k nimž se fantazie žádného jiného grafika v tuzemsku nepropracovala, vynalézavě mísí prvky rané a vrcholné renezanace. Úplné novum, s nímž Jednota bratrská zaměstnává badatele dodnes, jsou letopočty a značky tvůrců rafinovaně skryté v rozetových maureskách.

Během let 1596 a 1613 se objevila vskutku bibliofilsky vypravená vydání o jednom díle bez poznámek a komentářů, avšak opět nikoli ve foliových formátech.²⁵ Nesměřovala tentokráte už ke kněžím a správcům sborů, ale mezi jednotlivé členy, jimž byl doposud nabízen vlastně jen bratrský kancionál. Jakkoli *Šestidílka* i tyto zkrácené edice představovaly vrchol dosavadního snažení ivančicko-kralické tiskárny, na budoucí bratrskou typografii v čase, který jí k rozvinutí ještě zbýval, však žádný vliv neměly. Stopy opusů z Kralic nevykazují ani jiná česká či moravská tiskařská střediska, neboť zájem o formalistní xylografické nápisy, zavíjené kartuše a jiný manýristický dekor projevíli ilustrátoři a vydavatelé už o jedno či dvě desetiletí předtím. Bez povšimnutí však nesmí zůstat vliv puristické typografie na úpravu edicí Daniela Adama z Veleslavína — tímto konstatováním podporujeme již dříve vyřčenou domněnku o jeho úzkých vazbách k Jednotě (HEJNIC 1987). Vztáhneme-li údaj, který se týká počtu vyrobených výtisků závěrečného dílu *Šestidílkou*, na všechny ostatní bratrské biblické výrobky, pak náklad tisíce exemplářů u každého z nich zdá se být více než dostatečný (BOHATCOVÁ 1951). Navzdory této nadprodukci zůstaly kralické tisky ve své době omezeny jen na působnost Jednoty a úpravce knih neovlivnily ani později, ba kupodivu ani v obrodném proudu české ilustrace počátku 20. století.

Z naší stati vyplývá, že náhled na ediční a esteticko-řemeslné strategie českých *Biblí* se v ničem podstatně neliší od dnes už klasického pohledu filologa Vladimíra Kyase. Naopak nesouhlasí s historicky či konfesně podmíněným názorem starších dějepisců knihtisku, kteří při diachronním průzkumu vesměs priorizovali Melantrichovy edice a kralickou *Šestidílkou*. Pro budoucí vývoj knižní kultury měly však *Bible benátská* 1506 a dvě Severinovy *Bible* 1529

25 KNIHOPIŠ 1 109 (*Bible kralická* jednodílná menší ve formátu 8°) a 1 110 (*Bible kralická* jednodílná větší ve formátu 4°).

a 1537 větší váhu než takzvané *Melantrišky*, které jsou jen drobně inovovanými edičními kopiemi zejména druhého Severinova vydání 1537. Tuzemská ediční frekvence všech těchto takzvaných utrakvistických verzí odpovídala omezené tvůrčí kapacitě biblistů i možnostem knihtiskařské sféry. Vydavatelská strategie reagovala na oficiální české dvojvěří (koexistence utrakvismu a katolicismu) a na existenci nonkonformní Jednoty bratrské. Z nového souhrnného průzkumu vyplynulo, že většina předbělohorských vydavatelů a tiskařů musela tyto specifické konfesijní podmínky flexibilně respektovat tak, aby *Bible* jakožto knižní zboží zasáhla co nejširší čtenářské publikum (podobnou redakční strategii vykazují rovněž všechny kancionály). Impulzy biblických edicí pro ilustrační sféru se téměř setrvale míjely účinkem, a to i v případě Melantrichova obrazového cyklu z roku 1570.

Dosavadní náhledy na králickou *Šestidítku* nutno doplnit konstatováním, že její typografická stránka není původní, ale těží ze švýcarského vlivu. Životná a silně inspirativní role spočívá v rovině exegetické, překladatelské a jazykové, tedy díky geniálnímu docenění kolektivní práce intelektuálního i řemeslného dosahu, nikoli však v přínosu písmařském a graficko-dekoračním. Odhlédneme-li od typografického stylu Daniela Adama, obě zmíněné roviny ve své době zbytek české knižní kultury z důvodů uzavřenosti Jednoty neovlivnily a byly reflektovány a osvětově využity až mnohem později. Tak jako kdysi *Bible benátská*, v době svého vzniku mohla písmařskou složku typografického umění ovlivnit naopak *Bible svatováclavská*, a to infiltrací moderní fraktury právě do posvátného textu. Novozákonní část mimoto odrážela zajímavé pnutí mezi důvodným oživováním kontinuální tuzemské biblické tradice a mezi snahou prosadit do typografického pojetí estetický názor soudobých německých ilustrátorů, narušený pak ve *Starém zákoně* arci spořivým návratem Melantrichova obrazového cyklu. Přitom nešlo o krok ani ojedinělý, ani nečekáný, jak dokazuje ediční strategie Michnovy *České mariánské muziky* 1647 a *Loutny české* 1653 nebo druhého vydání Scipionovy *Postily* 1667–1668, kde všude nejen z ekonomických důvodů, ale možná i kvůli programovým návratům ožily staré ilustrační štočky dokonce ještě z éry předmelantrišské.

Na očekávanou otázku, zda prvotiskové a předbělohorské edice *Bibli* ovlivnily tuzemskou knižní kulturu, nelze odpovědět přímo negativně, ale spíše s notnou dávkou skepse. Ve srovnání s běžnou knižní produkcí však jejich povětšinou nadstandardní grafická úroveň k návyku tiché každodenní četby přispěla jistě významně. Nutno však upozornit, že vedle *Bibli* se na standardizaci literární komunikace podílely programově i jiné zhusta vydávané žánry, které zůstaly reflektovány statickou metodou archaicky pojímané paleobohemistiky, totiž s vyloučením všech skutečností nacházejících se vně textu.

Prameny

BIBLIA SLAVICA

- 1988** Leopolda; edd. Reinhold Olesch, Hans Rothe, Friedrich Scholz; Serie II, Polnische Bibeln I (Paderborn/München/Wien/Zürich: Schöningh)
- 1989** Kuttenger Bibel = Kutnahorská bible; edd. Reinhold Olesch, Hans Rothe, Friedrich Scholz; Serie I, Tschechische Bibeln 2/1–2 (Paderborn/Wien/Zürich: Schöningh)
- 1995** Kralitzer Bibel = Kralická bible; edd. Hans Rothe, Friedrich Scholz; Serie I, Tschechische Bibeln 3/1–7 (Paderborn/München/Wien/Zürich: Schöningh)
- 2001** Svatováclavská bible = St. Wenzels-Bibel; edd. Reinhold Olesch, Hans Rothe, Friedrich Scholz; Serie I, Tschechische Bibeln 4/1–3 (Paderborn/München/Wien/Zürich: Schöningh)

EDITI6

Il Censimento nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo; http://editi6.iccu.sbn.it/web_iccu/ivain.htm [online 24. 4. 2013]

GW

- 1972–** Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Herausgegeben von der Deutschen Staatsbibliothek zu Berlin (Stuttgart/Berlin/New York: Hiersemann)

GW(M)

Gesamtkatalog der Wiegendrucke; <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/> [online 24. 4. 2013]

KNIHOPIS

1925–1967

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století [...]; edd. Zdeněk Tobolka, František Horák (Praha: Komise pro knihopisný soupis českých a slovenských tisků); <http://db.knihopis.org/> [online 24. 4. 2013]

SOUPIS

- 1986** Soupis prvotisků českého původu; ed. Emma Urbánková (Praha: Státní knihovna ČSR)

VDI6

Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts; <http://www.bsb-muenchen.de/1681.0.html> [online 24. 4. 2013]

VDI7

Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts; <http://www.vdi7.de/> [online 24. 4. 2013]

Literatura

ARMSTRONG, Lilian

- 2001** „Woodcuts for liturgical books published by LucAntonio Giunta in Venice, 1499–1501“; *Word et Image* XVII, č. 1–2, s. 65–93

BOHATCOVÁ [= DAŇKOVÁ], Mirjam

1951 „Bratrské tisky ivančické a kralické“; *Sborník Národního muzea v Praze A 1*, s. 25
1970–1971

„Vydavatelský rámec českých předbřlohorských biblí“; *Strahovská knihovna*, sborník Památníku národního písemnictví 5–6, s. 255–277

1994 „Die Entwicklung der tschechischen Bibel vom Mittelalter bis zum 18. Jahrhundert. Eine Übersicht“; in Helena Pavlincová, Dalibor Papoušek (edd.): *The Bible in Cultural Context* (Brno: Masarykova univerzita/Czech Society for the Study of Religions), s. 53–61

1995 „Die tschechischen gedruckten Bibeln des 15. bis 18. Jahrhunderts“; in Hans Rothe, Friedrich Scholz (edd.): *Biblia Slavica 1/3* (Paderborn/München/Wien/Zürich: Schöningh), s. 1–182

DAŇKOVÁ viz BOHATCOVÁ

DELAVEAU, Martine — HILLARD, Denise (edd.)

2002 *Bible imprimées du XVe au XVIIIe siècle conservées à Paris* (Paris: Bibliothèque Nationale)

FUMAGALLI, Giuseppe

1905 *Lexicon typographicum Italiae. Dictionnaire géographique d'Italie pour servir à l'histoire de l'imprimerie* (Firenze: Leo S. Olschki)

HEJNIC, Josef

1987 „Daniel Adam z Veleslavína a jednota bratrská“; *Z kralické torze XIV*, s. 10–14

HORYNA, Martin

2011 „Česká reformace a hudba“; *Hudební věda XLVIII*, s. 5–40

KOLDOVÁ, Monika

2005 „Jezuitská tiskárna v Praze (1635–1773) na základě pramenů z Národního archivu“; *Sborník Národního muzea*, řada C L/I–4, s. 1–41

KYAS, Vladimír

1997 *Česká bible v dějinách národního písemnictví* (Praha: Vyšehrad)

MAŠEK, Petr

1987 „Význam Bartoloměje Netolického pro český knihtisk 16. století“; *Příspěvky ke Knihopisu 4* (Praha: Státní knihovna ČSR), s. 88–100

NAGLER, Georg Kaspar

1921 *Die Monogrammisten und [...] Künstler [...], welche sich zur Bezeichnung ihrer Werke eines figürlichen Zeichens, der Initialen des Namens, der Abbreviatur desselben etc. bedient haben [...]*, 4 (München/Leipzig: Georg Franz)

NORTON, Frederic John

1958 *Italian printers, 1501–1520* (London: Bowes)

PEŠEK, Jiří

1993 *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbřlohorských Čechách 1547–1620 (všední dny kulturního života)* (Praha: Karolinum)

REINITZER, Heimo

1983 *Biblia deutsch. Luthers Bibelübersetzung und ihre Tradition* (Wolfenbüttel: Herzog August Bibliothek)

RESKE, Christoph

2007 *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet* (Wiesbaden: Harrassowitz)

SEDLÁK, Jan Nepomuk

1901 „Dějiny Dědictví sv. Václava (1669–1900)“; *Časopis katolického duchovenstva* XLII, č. 3, s. 153–158

SCHEDL, Hartmann

2004 *Weltchronik*; Kolorierte Gesamtausgabe von 1493; ed. Stephan Füssel (Augsburg: Weltbild)

SCHMIDT, Philipp

1977 *Die Illustration der Lutherbibel 1522–1700* (Basel: Reinhardt)

SCHMITZ, Wolfgang

1999 „Reformation und Gegenreformation in der Entwicklung von Buchdruck und Buchhandel“; in Barbara Tiemann (ed.): *Die Buchkultur im 15. und 16. Jahrhundert* 2 (Hamburg: Maximilian-Gesellschaft), s. 235–338

SIXTOVÁ, Olga

2012 „Počátky pražské hebrejské typografie“; in eadem (ed.): *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě* (Praha: Academia/Židovské muzeum), s. 75–99

TOBOLKA, Zdeněk Václav

1930 *Dějiny československého knihtisku v době nejstarší* (Praha: Československá společnost knihovědná)

VINTR, Josef

1992 „Jazyk české barokní bible Svatováclavské“; *Wiener slavistisches Jahrbuch* 38, s. 197–212

VOBR, Jaroslav

2010 „Bible kutnohorská“; in Jana Vanečková et al. (edd.): *Faksimile Bible kutnohorské Martina z Tišnova. Doprovodná publikace* (Praha: Tempus Libri), s. 20–51

VOIT, Petr

1986 „Moravské prameny z let 1567–1568 k dějinám bibliografie, cenzury, knihtisku a literární historie“; *Příspěvky ke Knihopisu* 5 (Praha: Státní nakladatelství technické literatury), s. 34–39

2010 „Role Norimberku při utváření české a moravské knižní kultury první poloviny 16. století“; *Documenta Pragensia* 29, s. 389–457

2012a „Vliv české pozdně gotické typografie na konstituování čtenářské obce“; *Studia Bibliographica Posoniensia* 7, s. 42–51

2012b „Výzdoba pražských hebrejských tisků první poloviny 16. století jako součást české knižní grafiky“; in Olga Sixtová (ed.): *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě* (Praha: Academia/Židovské muzeum), s. 123–152

2012c „Spravedlnost pro Severinovy bible“; *Knihy a dějiny*. Zvláštní číslo věnované PhDr. Anežce Baďurové (Praha: Knihovna Akademie věd České republiky), s. 70–86

2012d „Plzeňsko-norimberský vliv na český knihtisk počátku 16. století“; *Minulosti Západočeského kraje* XLVII, s. 7–21

2013a [v tisku]

Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí (severinsko-kosořská dynastie 1488 až 1557) (Praha)

2013b [v tisku]

„Konfesionální flexibilita a česká knižní kultura první poloviny 16. století“; *Documenta Pragensia*

VOLZ, Hans

1978 *Martin Luthers deutsche Bibel* (Hamburg: Wittig)

VYKYPĚLOVÁ, Tatána

2008 „K možností vytvoření konfesně podmíněných variant spisovné češtiny 16. století“; *Wiener slawistisches Jahrbuch* 54, s. 171–191

Résumé

The present paper aims to linguistically assess Czech bibles published between 1488 and 1715. However, the bibles within this period are not examined so much from a theological, translational or linguistic standpoint as from that of book culture. Through research into printing type, decoration, illustrations and also to some extent publishers' and individual bindings, we shall attempt by means of comparisons with foreign bibles to answer the question whether publishing initiatives of this type contributed to the cultivation of the community of readers and the book printing craft.

Apart from several popularizing works over the last few decades, nobody has yet dealt with this topic in its entirety. As our exploratory “Spravedlnost pro Severinovy bible” [Justice for the Severin Bibles] (*Knihy a dějiny* 2012, pp. 70–86) initially outlines, materially and comparatistically conceived research may lead to conclusions which in many respects will not fit in with previous research. This is indicated by the following conclusions:

- 1) The publication frequency of “Utraquist” versions in this country reflected the limited creative capacity of biblists and the book printing sphere, whereas in the case of Brethren versions it bears witness to a great appreciation for collective intellectual and craftsmanlike work.
- 2) Publication strategy was responding to the official Czech dual faith (the coexistence of Utraquism and Catholicism) and the existence of the non-conformist Unity of Brethren. Synoptic research indicates that most pre-1620 publishers and printers had to flexibly respect these specific denominational conditions in such a way that the bible as a book product reached the broadest possible reading public.
- 3) Bible editions almost invariably had no effect on the illustration scene even taking into account the 1570 illustration series.
- 4) The 1506 Venetian Bible and two Severin Bibles (1529 and 1537) had greater influence on the future development of book culture than the “Melantrichs”, which as publication copies are only minor innovations, particularly based on the second Severin of 1537.
- 5) The typographical aspect of the Brethren editions is not original, but draws on Swiss influence. A strongly inspirational and vital role is played by the Kralice edition at the exegetic, translational and linguistic level, but not with regard to its typographic and graphic decorative contribution. In their time these levels did not

influence Czech book culture and were only reflected and used for enlightenment purposes much later.

- 6) The question whether incunabula and pre-1620 bible editions influenced book culture in this country cannot be answered with a clear negative, but it can be answered with a considerable degree of scepticism. In comparison with ordinary book production, however, their generally superior graphic standard clearly facilitated the habit of quiet daily reading to a considerable extent.

Klíčová slova / Keywords

Benátky — *Bible* — čtenář — Jednota bratrská — jezuitský řád — knižní dekor — knižní ilustrace — knižní kultura — Kralice/O. — literární komunikace — Norimberk — *Nový zákon* — Praha — *Starý zákon* — tiskové písmo — utrakvismus — *Vulgáta*

Venice — *Bible* — reader — Unity of Brethren — Jesuit order — book decoration — book illustration — book culture — Kralice/O. — literary communication — *Nuremberg* — *New Testament* — Prague — *Old Testament* — print font — Utraquism — *Vulgate*